

TISZTELETKÖR

A MAGYAR POLIP

RENDSZERLEÍRÁS VAGY ELLENSÉGGKÉPALKOTÁS? EGY ÉRTELMEZÉSI KERET ÉRTELMEZÉSE

SCHLETT ISTVÁN

A kötetben 23 társadalomtudós – jogász, filozófus, szociológus, közgazdász, történész, közvélemény-kutató, antropológus – tanulmányait olvashatjuk. A különböző műfajú és színvonalú írások tárgya közös: megpróbálják leírni, értelmezni a 2010-es választásokon elsőprő többséggel hatalomra került politikai erő, a kétharmados parlamenti többséggel kormányzó Fidesz–KDNP által az elmúlt három és fél évben végrehajtott radikális változások szerkezetét és társadalmi-gazdasági hatásait. A kötet rövid időn belül jelentős visszhangot váltott ki nemcsak a hazai társadalomtudományos közösségben, hanem az érdeklődő hazai közvéleményben is.¹ A bírálók, vitapartnerek és az olvasók figyelmét elsősorban a könyvet szerkesztő Magyar Bálint bevezető tanulmánya keltette fel – a szaktudományok eszközeivel operáló több tanulmány alapos elemzése, kritikus befogadása még jórészt várat magára.

Könyvismertetésünkben mi is csupán a bevezető tanulmányról írunk, erősítve Magyar tanulmányának leválását a könyvről. Nemcsak azért döntöttünk így, mert számos szakpolitikai ügyben nem vagyunk jártasak. A bevezető külön karrierjét csak részben magyarázza az olvasók kényelme, lassúsága vagy az, hogy Magyar a könyv terjesztésében – időt és fáradságot nem kímélve – kitüntetett szerepet játszott. Sokkal fontosabb ebből a szempontból, hogy a bevezető tanulmány meglepően lazán kötődik a többi írashoz: szerzője alig hivatkozik a társakra – akik közül néhányan viszont nem fogadják el Magyar érvelését és fogalomrendszerét.

Magyar Bálint írja a Stephen Hawking és Leonard Mlodinov szerzőpáros nyomán: „nem létezik a valóság világméptől vagy elmélettől független fogalma.” Egyetértünk azzal is, hogy „nem létezik a valóság modelltől független ellenőrzése. Ebből következően egy jól megalkotott modell létrehozza saját

Magyar polip –
A posztkommunista
maffiaállam

Szerk. Magyar Bálint

Noran Libro, Budapest, 2013.

412 oldal, 3390 Ft

valóságát. [...] A modellfüggő realizmus nemcsak a természettudományos modellekre alkalmazható, hanem azokra a tudatos és tudat alatti gondolati modellekre is, amelyeket a mindennapi világ értelmezése és megértése céljából mindannyian készítünk.” (9. old.)

Kétségtelen, Magyar Bálint új modellt alkotott. Egy új államtípus bevezetésére tett javaslatot, s megalkotott egy új államtípust, a „maffiaállamot”. Bevallottan azért tette ezt, hogy új, az eddigieknél érvényesebb választ tudjon adni a „milyen rendszerben élünk” kérdésére.

Magyar Bálint azt állítja, hogy az általa alkalmazott megnevezés „korántsem indulati, publicisztikai jellegű, hanem az új hatalmi elit lényegi vonására, szerveződési természetére, rendjére utal” (kiemelés most és a továbbiakban az eredetiben – S. I.).

Az új államtípust tehát a hatalmi elit jellegzetességei alapján határozza meg. Ezeket – elkülönítve más rendszerek uralmi elitjeitől – így foglalja össze: „alapvetően családi, illetve a közös üzlet által megpecsételt fogadott családi kapcsolatrendszer révén épül fel. A szervezethez rokoni és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a Családfőtől kiinduló, erősen hierarchikus, piramiszerű engedelmisségi rendbe tagozódnak.” (41. old.)

Miután összeveti ezt az elitet a premodern társadalmak klánjaival, a sejkiségek „uralkodó nemzetiséghez kötődő családi, fogadott családi hálózatára” épülő elitjével, a „feudális rendekkel”, a „dualizmus kori és a két világháború közötti keresztény középosztállyal”, a „polgári társadalmak középosztályával”, az „oligarchiákkal”, az „egykori kommunista nőmen-

1 ■ Gombár Csaba: A maffiaállamról – módjával. *Népszabadság*, 2013. november 24.; Ungváry Rudolf: A részlegesség jó minőségű jele – Kritika a Magyar Polipról. *Magyar Narancs*, 2013. december 19.; Tamás Gáspár Miklós: Az ellenzékét is le kell váltani. *Élet és Irodalom*, 2014. január 14.

klatúrával”, a „maffiaállam” hatalmi elitjének megkülönböztető vonásait, ezen államtípus differencia specifikumát így összegzi:

„A maffiaállamban – mivel akárcsak a hagyományos maffiánál, a család szent – a próbatétel nem a családi kötelek feláldozása a pártlojalitás oltárán, ellenkezőleg, a nem vérségi lojalitási kapcsolatok fogadott családdá szentesítése. [...] A Fidesz a liberális demokráciákban szokásosnál szorosabb (párt)kötődésekkel rendelkező közösség, amelyben a tagok – a jövedelmi és vagyoni privilégiumok rendszerén keresztül – nemcsak személyükben, de gyakran rokonságukkal együtt vesznek részt. Így az a szűk, hierarchikus kör, amely a párttagok eredetileg nem nagyszámú, de már az 1990-es években megfegyvelmezett csapatából áll, koncentrikus körökben tágul, felfűzve a rendszerre a lojalis társadalmi csoportok egyéb köreit is, de már eltérő státusokban, eltérő jogosítványokkal és privilégiumokkal. [...]”

A maffiaállam a patriarchális Család(fő) jogosítványainak érvényesítése nemzeti szinten a demokrácia intézményrendszerének kulisszái között az állam megszállásával és annak eszköztárával. A Keresztapa számára az uralom, a vezetés mintáit tekintve a *patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak*. Ugyanazt a kulturális, hatalomgyakorlási mintát követi mindegyik szinten. Ahogy a patriarchális családfő meghatározó a személyes és vagyoni döntések ügyében, egyben státusmeghatározó is, amely státus rendezi az ő háza népe személyes szerepeinek és kompetenciáinak teljes körét, úgy feje a Családfő az országnak, ahol a *nemzet az ő háza népe*. Ő nem eltulajdonít, csak rendelkezik. Neki jussa van, igazságot szolgáltat, és ebből a jussból és igazságból részesíti a saját háza népét, nemzetét, mindenkit státusa és érdemei szerint.

[...] *A maffiaállam nacionalizmusa* a nemzetből történő kirekesztése mindazoknak, akik nem részei a fogadott családnak, vagy nincsenek a vazallusi rendszerben az alá betagozva, azok ugyanis nem részei az ő háza népének, s ennek viselhetik minden követke-

ményét. *Számára a nemzet: a fogadott család és tartozékai, a Keresztapától a cselédségig.*” (41–43. old.)

A bírálónak állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy jól megalkotott modellről van-e szó ez esetben, olyanról tehát, amely képes „létrehozni saját valóságát”, azaz képes arra, hogy mások számára is „valóságként” jelenjen meg. A választ esetünkben meg kell hogy előzze annak tisztázása, voltaképpen mire irányul a kutatói szándék, mit szolgál, mire való a modell. El kell döntenünk, hogy miként olvassuk e szöveget: egy társadalmi, gazdasági, politikai rendszer leírására, magyarázatára, avagy egy kormányzati stratégia, irányvonal elleni mozgósításra, annak megváltoztatására irányul-e. Másként fogalmazva: tisztázni kell, hogy a tudományos vagy a politikai gondolkodás termékeként olvasva juthatunk-e el „értelméhez”, jelentéséhez.

Magyar Bálint írása semmi kétséget sem hagy számomra az iránt, hogy a szerzői szándék nem az „Orbán-rendszer” leírására, megmagyarázására, hanem *megváltoztatására* irányul. Politikai szövegről van szó, amelyet a „mi a teendő?” kérdése szervez, s ennek alárendelten, ennek részeként – az ellenség megnevezéseként – jelenik meg a „mi a helyzet?”, „milyen rendszerben élünk?” kérdésekre adott válasz. Ebben – és csak ebben – a kontextusban természetesen ez nem hiba, ugyanakkor nyilvánvalóan a politikai gondolkodás egyik alapsajátosságát ragadhatjuk meg, ami élesen megkülönbözteti a tudományos gondolkodástól. Egy ilyen valóságkonstrukcióval szemben értelmetlen a verifikáció (igazolás vagy cáfolat) megkísérlése; ezt csupán elutasítani vagy elfogadni, vele azonosulni vagy pedig egy más, természetesen ugyancsak a „mi a teendő?” kérdése által szervezett – tehát politikailag értelmezett – valóságkonstrukciót szembeállítani lehet. Politikai ellentétről, politikai vitáról – de tekintettel a politika természetére, bátran kimondhatjuk –, politikai harcról van szó ugyanis, amelyet a politikai döntés „old meg” (amennyiben az egyik fél győzelmét megoldásnak tekintjük), s bizonyosan nem valamiféle tudományos, „szakértői”, vagy bármifé-

lefestéseként – jelenik meg a „mi a helyzet?”, „milyen rendszerben élünk?” kérdésekre adott válasz. Ebben – és csak ebben – a kontextusban természetesen ez nem hiba, ugyanakkor nyilvánvalóan a politikai gondolkodás egyik alapsajátosságát ragadhatjuk meg, ami élesen megkülönbözteti a tudományos gondolkodástól. Egy ilyen valóságkonstrukcióval szemben értelmetlen a verifikáció (igazolás vagy cáfolat) megkísérlése; ezt csupán elutasítani vagy elfogadni, vele azonosulni vagy pedig egy más, természetesen ugyancsak a „mi a teendő?” kérdése által szervezett – tehát politikailag értelmezett – valóságkonstrukciót szembeállítani lehet. Politikai ellentétről, politikai vitáról – de tekintettel a politika természetére, bátran kimondhatjuk –, politikai harcról van szó ugyanis, amelyet a politikai döntés „old meg” (amennyiben az egyik fél győzelmét megoldásnak tekintjük), s bizonyosan nem valamiféle tudományos, „szakértői”, vagy bármifé-

le tekintélyekből álló testület által hozott határozat. Ha ez így van, akkor viszont nemcsak értelmetlen, hanem nevetséges is volna a „tudomány ítélőszéke” elé állítani az egyik vagy másik – netán mindegyik – politikai valóságkonstrukciót. Bármilyen hangzana is el ebben az aktusban, nem változtatná meg a vita *politikai* jellegét. Csupán azt jelentené, hogy egyes tudósok kilépnének a tudomány keretei közül, és beszállnának a politikai küzdelembe. Ezt nemcsak értelmetlennek és nevetségesnek, hanem tudományellenesnek is tartom, különösen akkor, ha a tudósok nem állampolgári, hanem tudósi mivoltukban játszanak el a politikai szerepet. E szereptévesztés kizárná ugyanis a tudomány autonómiájának, saját logikájának, saját látásmódjának, saját kérdésfeltevésének érvényesítésének elvi lehetőségét is, beleértve a tudós személyes integritásának, a tudományos intézmények működését szabályzó normáknak a megőrzését. Bizonyos vagyok abban, hogy egy ilyen szimbiózisnak az eredménye nem a „tudományos politika” lenne (mi az ördög volna is az?), hanem a tudomány átpolitizálódása, a szerepek összezavarodása, mint ahogy azt régebbi korokból is tudhatjuk, és sajnos, naponta ma is tapasztalhatjuk. Jól láthatjuk, hogy a politikai viták – függetlenül attól, hogy hivatásos vagy alkalmi politikusok, értelmiségi vagy nem értelmiségi szereplők, szakértők vagy laikusok, professzionális tudósok vagy dilettánsok a résztvevői – a politika természetének megfelelően zajlanak, a jelentés, a tartalom, a funkció a politika logikájának, a politikai nyelv alapján értelmezhető.²

Az ímént feltett kérdésre – hogy tehát jól megalkotott modellről van-e szó – a válaszom azon feltételeken alapul, hogy az elemzett szöveg a politikai, és nem a tudományos gondolkodásmód terméke. A következőkben tehát nem azt veszem számba, hogy a Magyar Bálint által megalkotott valóságkonstrukció helyesebben, pontosabban írja-e le a valóságot, mint a politikai ellenfelek által kidolgozott és alkalmazott konstrukciók. Egyrészt azt vizsgálom meg, hogy képes-e átstrukturálni, átértelmezni, a politikai elemzők tolvajnyelvén mondván, „tematizálni” a Magyarországon zajló politikai vitákat, képes-e megerősíteni, egységesíteni az ellenzéki hiteket és meggyőződéseket, fokozni az elszántságot, a harci kedvet, képes-e gyengíteni, megbontani a kormánypárt egységét, elbizonytalanítani a híveket, elfordítani a bizonytalanokat, másrészt viszont azt, milyen politikai következményei lehetnek egy ilyen helyzetleírásra alapozott stratégiának.

A mozgósító erő kérdésére igennel válaszolok. Mutatja ezt maga a kötet is – néhány szerző használja, sőt írása címébe is beemeli a „maffiaállamot”. E fogalom megjelent a szakmai diskurzusokban, de úgy tűnik, szélesebb körökben, a napi sajtóban, a közbeszédben is használatossá válik. Ha jól hallom, plakátokra is felkerült. Képi erejénél fogva egyetlen szóban foglalhatja össze a – nevezzük így értéksemlegesen – a baloldali rendszerkritikák egyes elemeit, s így

könnyebben ragadhatja meg a képzeletet. Bizonyára léteznek olyan módszerek, amelyekkel már most is mérni lehetne a szóhasználat, a valóságkonstrukció *politikai hatásosságát*, ezáltal „hasznosságát”, ám úgy vélem, e kérdésben a választások döntenek. Új témát azonban nemigen látok feltűnni Magyar szövegében, hacsak nem azt, hogy egy töről eredeztetni az eddigi vitákban megjelent elemeket, kezdve a demokrácián, a jogállamon, az alkotmányosságon esett sérelmekről az arrogancián át a „mutyikig”, mintegy kozmikus növelve az ellentéteket.

A névadás, az ellenfél megnevezésének mikéntje viszont következményekkel jár. A „maffiaállam” kifejezés – ahogy erre már Gombár Csaba rámutatott³ – kriminalizálja a politikát, a végsőkig hevíti a barát/ellenség elkülönülés intenzitását. Feltételezhetjük – különösen a világszerte terjedő politikaellenesség hangulatában –, hogy e névadásnak van mozgósító ereje, s olyanokat is aktivizálhat, akik eddig kívül helyezték magukat a politika világán, vagy éppen bizonytalanok voltak abban, hogy a szemben álló felek közül melyiket válasszák. De ha valóban így történik, az a végtelenség irányába mozdíthatja el a világot amúgy is dichotómiákban megragadni hajlamos politikai álláspontokat, rombolhatja a küzdelmeket valamelyest kordában tartó külső szabályok és belső gátak mérseklő erejét, s élethalálharcra változtathatja az éppen e lehetőség kizárására megalkotott döntéshozatali eljárást, a parlamenti választásokat. Sokan vélhetik úgy, hogy a törvényeken kívül álló maffia elleni harcot a törvény sem korlátozhatja, hogy a „nép ellensége” elleni harcban minden eszköz felhasználható.

A politika kriminalizálása nem most kezdődött el, s korántsem csak az egyik „oldalt” jellemzi. A másik oldalon is jelen vannak az alternatív valóságkonstrukciók, a „bankárkormánytól” a „pénzszivattyún”, a GDP egy részének „kitalicskázásán” át a „rendszer-váltás rendszeréig”, amelyek Magyar Bálint fogalmával azonos szerkezetűek; Koselleck szavával szólva: az ellenség megnevezésével szolgáló „aszimmetrikus ellenfogalmak”.⁴ Tehát funkciójuk is azonos. Továbbá abban is nagyon közel állnak egymáshoz, hogy mindegyikőjüket „tények” támasztják alá, persze egy sajátos értelmezési keretbe helyezve határozzák meg a jelentéseket és a jelentőségeket.

A végtelenség jelei sem most jelentkeznek először, akár a valóságkonstrukciókra, akár az ellenségképalkotásra, akár az eszközhasználatra vonatkoznak. A

2 ■ A politikai gondolkodás sajátosságairól, a tudományos gondolkodáshoz való viszonyáról alkotott felfogásom részletesebb kifejtése és dokumentálása megtalálható *A politikai gondolkodás története Magyarországon* című monográfia eddig megjelent két kötetében (Századvég, Bp., 2009. és 2010.), illetve G. Fodor Gábor – Schlett István *Lú-e vagy szobor?* című tanulmánykötete több írásában (Századvég, Bp., 2006.).

3 ■ Gombár Csaba: A maffiaállamról – módjával. *Népszabadság Online*, 1913. november 24.

4 ■ Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Józsefvárosi Műhely, Bp., 1997.

5 ■ Tamás: Az ellenzéket is le kell váltani.

politikai helyzet leírása során a politikai gondolkodás logikája igen gyakran vezet el efféle dichotóm modellekhez: haladó és reakciós, hazafi és hazaáruló, mi lent és ők fenn, kizsákmányoltak és kizsákmányolók, demokraták – és kik is? Hát persze, az antideokraták, akik persze más gonoszokra is képesek, akár maffiózók is lehetnek. E modellek érvényessége rendszerint nem igazolható empirikusan, de hát nem is igénylik a verifikációt. Hogy úgy mondjam, immúnisnak az érvekkel szemben.

Történt-e, történik-e minőségi változás e területen? Úgy hiszem, erre a kérdésre adott válasz csak a politikában születhet meg. Nem biztos persze, hogy a 2014-es választások az utolsó szót mondták ki; még bármi megtörténhet, akár az is, hogy a „maffiaállam” elleni harcot zászlajára tűző politikai mozgalom így vagy úgy diadalt arat. A következők is különbözőzhetnek. Kialakulhat a cselekvésképtelenséget eredményező patthelyzet, a hideg polgárháború felforrósodása, de olyan katarzisz is, amelynek eredményeképpen bekövetkezik valamiféle konszolidáció. Ez épülhet a változtatás lehetetlenségének felismeréséből következő beletörődésre, vagy akár a megvilágosodást követő megbékélésre. Ha mégsem, folytatódhat az, amit eddig tapasztalhattunk, de persze az sem zárható ki, hogy a tapasztalatok újszerű feldolgozását lehetővé tevő értelmezési keretek megszületése nyomán beindulnak az önkorrekciós mechanizmusok. Erre is, arra is találhatunk példákat a történelemben. De ismétlem: hogy mi fog történni, az a politikában, a politika, a hivatásos és az alkalmi politikusok – azaz a választópolgárok – által dől el, és bizonyosan nem a tudományos vitákban. Ugyanakkor – teszem hozzá – bármi történik is a politikában, az sem cáfolni, sem megerősíteni nem fogja Magyar Bálint „maffiaállam”-tézisét. Arról mégiscsak a deskriptív erő dönt. Azaz: létezik-e, megteremthető-e egy olyan államtípus, ahol helye van egy ekként leírt államtípusnak?

En úgy látom tehát, hogy Magyar Bálint szövege a politika kontextusában nyeri el értelmét. De végezzük el az ellenpróbát, s induljunk ki abból, hogy itt valóban egy új államtípus megalkotását célzó tudományos erőfeszítésről volna szó.

Ez esetben merőben más értékelési szempont alapján kell eljárunk. Azt kell vizsgálnunk, hogy van-e leíró, új összefüggéseket feltáró – és ezáltal valóságteremtő – ereje ennek a modellnek. Másként fogalmazva a kérdést: át kell-e értékelnünk az állam, illetve a társadalmi-politikai rendszerek mibenlétére, az állam- és rendszertipológiára vonatkozó ismereteinket és feltételezéseinket, ki kell-e egészítenünk kutatási szempontjainkat, módszereinket, hogy új és igazolható magyarázatokra leljünk egy eddig helytelenül értelmezett új jelenségre, a „magyar polipra”, a „posztkommunista maffiaállamra”.

Magyar Bálint ugyanis nem kevesebbet állít, mint hogy az államnak, de ha jól értjük, magának a társa-

dalmi rendszernek egy új típusa alakult ki Magyarországon, s hogy a korábbi tipológiák nem alkalmasak az „Orbán-rendszer”, ezen belül a magvalósult – vagy megvalósulóban lévő – állam és társadalmi berendezkedés megértésére és leírására. Így ír: „A posztkommunista maffiaállam a tekintélyuralom egy sajátos jegyekkel rendelkező önálló formája, amely az eddigi típusokba nemigen sorolható. Bár egyik vagy másik jellegzetessége mutat hasonlóságokat más autokratikus formákkal, az egyéni vonások hasonlóan tűnő, eklektikus alakzatával mégis egy sui generis típust formál.” (40. old.)

Nos, ez az írás engem nem győzött meg arról, hogy valóban egy tudománytörténeti jelenségről, egy új tudományos paradigma kidolgozásáról, de legalábbis az abba az irányba tett első lépésről volna szó. És úgy látszik, nemcsak én vagyok értetlen. A már meghivatkozott Gombár Csaba sem fogadja el a hipotézist, Tamás Gáspár Miklós szerint pedig amit Orbán pártja tesz, az a „maffiaállam szimmetrikus ellenkezője”.⁵ És hát azt is láthatjuk, hogy a kötetben tanulmányokkal megjelenő kutatók egyik része egyszerűen nem veszi figyelembe a kötet címadó írásában ajánlott koncepciót (például Soós Károly Attila), vagy explicit módon elutasítja (például Laki Mihály).

Mások motívumairól nem szólok, csupán a sajátjaimról. E szöveget nem vagyok képes tudományos szöveggként értelmezni. Bizonyára szerepet játszik a tudományos standardokhoz képest henye fogalomhasználat, a bizonyítások esetlegessége, anekdotikus elemek felbukkanása, magának a kulcsfogalom megszületésének története, a metaforák burjánzása, egy szóval: a publicisztika stílusjegyeinek dominanciája. De ez önmagában nem menthet fel a feladat alól, hogy szembenézzek az alapállítással, még ha nem részletesen kidolgozott és igazolt koncepcióról, hanem csupán egy sejtésről van is szó. Számomra perdöntő a gondolkodás módja. A megkerülhetetlen akadályt maga a kérdésfeltevés, a megismerő érdek jelenti. Ha valahonnan, úgy a politikából, a „gonosz” megnevezésének kényszeréből, s nem az eddigi szociológia- és politikaelméletek hiányosságaiból származhat az indíttatás egy új tipológia kidolgozására. Ez erősíti bennem meggyőződésé a gyanút, hogy a politikai és nem a tudományos gondolkodás termékét olvasom, amelynek jelentése csakis az előbb említett módon belül tárható fel és mérlegelhető. Ez az állítás természetesen igazolásra szorul. A továbbiakban ezt kísérem meg.

„Egy nevesincs rendszerrel nem lehet személyes viszonyt sem kialakítani, nemhogy politikait” – kezdődik a szöveg. Még ugyanazon oldalon a gondolatmenet így folytatódik:

„Megfelelő nyelvi, fogalmi keret nélkül csak elszenvedjük az értékeinket tagadó, mások által beszélt nyelv által kialakított, ránk kényszerített valóságot. A saját értékrenden alapuló nyelv a legelső és egyben kikerülhetetlen lépés saját iden-

tításunk és szabadságunk felé. Ez elemi feltétele annak, hogy az egyén vagy közösség ne sodródjék egy számára idegen, értelmezhetetlen, mások által diktált nyelven felépített valóságba.” (9. old.)

A megállapításokkal nem vitatkozom. Ami számomra most fontos: e szavak nyilvánvalóvá teszik, hogy a megismerést a személyesség és a politikai érdek vezérli, illetve az egyén és a (politikai) közösség cselekvőképességének megteremtésére, helyreállítására, a „kik vagyunk mi?”, „kik ők?”, a „milyen a (természetesen a cselekvés szempontjából értelmezett) helyzet?”, a „mi a teendő?” kérdések megválaszolására irányul. Egyszóval, hogy „cselekvésemletről”, ideológiáról van szó, nemcsak rejtetten, hanem a lehető legközvetlenebb formában. A kérdések a politikából – és nem a tudományból – származnak, és a politikára, a politikai cselekvésre – és nem egy rendszer működésének leírására alkalmas fogalmi keret megalkotására – irányulnak. A korábban említett stílusjegyek ebből következnek, kifejezve a politikai, illetve tudományos gondolkodás között meglévő különbségeket.

Érvényesnek vélem állításomat Magyar Bálint kulcsfogalmára is. A „maffiaállam” nem illeszkedik és nem illeszthető be az eddig ismert „Mengeyejev-táblázatokba”. Az új táblázatnak viszont nyomait sem tudtam felfedezni.

Alighanem azért nem, mert ennek megteremtésére kísérlet sem történt. Amit találok, az voltaképpen csak a „jó” és a „rossz” megkülönböztetése, azaz a „helyes” álláspont, a „maffiaállam” ellenfogalmának tekintett „liberális demokrácia” *megnevezése*. A leírás azonban, az esetleges altípusok elkülönítése ez esetben is elmarad. Akárcsak másutt, amikor utalás történik egy-egy államtípusra – ha ugyan tekinthetjük annak a „sejkséget”, a „feudális rendek” és az uralkodó szerződéses viszonyát –, a „dualizmus kori és a két világháború közötti keresztény középosztályra”, a „polgári társadalmak középosztályára”, az „oligarchiákra” vagy a „kommunista nomenklaturákra” épülő államokat, amelyekkel szemben választja Magyar az Orbán-rendszer államának megnevezésére a mind-egyiknél rosszabb „maffiaállamot” (41–43. old.).

Milyen vajon a „feudális” állam? A történelem „feudális” korszakában, amelyet – jószerint a Marx által megalkotott rendszertipológia alapján – egy „termelési módra” épülő társadalmi-gazdasági formációként értelmezünk, több államtípus létezett, a prebendális államtól kezdve a hűbéri államon, a rendi államon keresztül az abszolutizmusig. Más államszerkezet, más társadalmi és politikai szerepek, más intézmények és így tovább. A rendiség és a hűbérúr–vazallus modell fogalmilag zárja ki egymást, az abszolutizmus homogenizálni igyekszik a társadalmat, tüzzel-vassal írta az autonómiák minden formáját, és így politikai értelemben tagadja a rendek részvételét a hatalom gyakorlásában. Tehát még csak az „uralmi elitek” sem azonosak. Milyen államti-
pus felel meg a „polgári társadalmak középosztályá-

nak”? Milyen tehát a „kapitalista” állam? Jól tudjuk, a kapitalizmus, a polgári középosztály létezni tudott az abszolutista államban (és nem is ment neki olyan rosszul), a demokratikusnak egyáltalán nem nevezhető XIX. századi államokban, például Lajos Fülöp „polgárkirályságában”, de olyan „autokratikus” államokban is, mint a „kis Napóleon” császársága, I. és II. Vilmos Németországa vagy 1848-at követően a neoabszolutista Osztrák Császárság. És vajon milyen állam a „liberális demokrácia”? Ma ismert formái Nyugat-Európa legtöbb országában meglehetősen új képződmények, és jórészt az eredetileg antiliberális demokraták (szociál-, agrár- és kereszténydemokraták, keresztényszocialisták) hozták létre az (elitista) liberálisok ellenállását legyűrve. De – és ezzel már lezárom kérdéseim sorát – milyen egyáltalán a liberális állam? Másokkal együtt úgy látom, ennek is vannak variánsai, sőt jól elkülönülő típusai is, amelyek nem *mértékükben* – tehát hogy *mennyire* liberálisok – különböznek, hanem abban, hogy *hogyan* liberálisok, azaz milyen *politikai pozíciók* alakulnak ki, milyen intézmények, normák, eljárásformák épülnek a – persze eltérően értelmezett – liberális elvekre, előfeltevésekre, értékekre.⁶ Egyszóval sokféle állam, sok államtípus, sőt egyes államtípusokon belül sokféle variáns létezik.

A megnevezés megtörtént, a tipológia felállítása, a fogalomalkotás elmaradt. A kudarc – amennyiben feltételezzük, hogy a cél valóban egy modell, egy új tipológia kialakítása volt – magából a gondolkodásmódból, a kérdésfeltevésből, a világlátásból, de talán pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk: a nézőpontból ered. A szöveg minden elemében és részleteiben a politikai gondolkodás sajátosságait követi, s így aligha juthat el tudományosan értelmezhető eredményekhez, s különösen nem egy szociológiai vagy politológiai rendszer- vagy államtípológia megteremtéséhez. De hát – jeleztem már többször is – nem ez a funkciója.

A politikai megközelítés dichotóm szerkezetekben gondolkodik. Van jó és van rossz, van helyes és van helytelen, van igaz és hamis, van kívánatos és elutasítandó, van hasznos és káros, van, aki velünk, van, aki ellenünk és így tovább. E gondolkodásmód pártos, s aligha lehet más. E gondolkodásmód a *vita activához* és nem a *vita contemplatívához* kapcsolódik. Nem csoda hát, ha érzéketlen az árnyalatok, a variációk iránt.

Egy rendszer- vagy államtípológia csak az elmélkedés eredménye lehet, s nem nélkülözheti a variánsok, az árnyalatok közti különbségek iránti érzékenységet. Számára a világ nem fehér vagy fekete. A fogalmat megnevező szavak mellé helyezett jelzők itt nem díszítések, nem is jelszavak, hanem a típusalkotás

6 ■ Ennek részletező bemutatására tettem – és teszek – kísérletet *A politikai gondolkodás története Magyarországon* című könyvem már megjelent 2., illetve a készülőben lévő 3. kötetének első felében.

során talált különbségek megjelölését szolgálják. Ha tehát valaki leírja a „liberális demokrácia” szintagmát, akkor egyben állítja, hogy van másfajta demokrácia is. Számára természetesen jelentésük van az olyan szavaknak, mint kapitalizmus, piac, demokrácia, parlamentarizmus, liberalizmus, szocializmus, állam, párt, királyság, köztársaság, jogállam. De ugyanakkor tudja – hiszen épp ezért vizsgálja –, hogy térben és időben variánsok különülnek el, amelyek ebben vagy abban valóban különböznek.

Úgy látom tehát, hogy Magyar Bálint foglya saját elveinek, axiómáinak, előfeltevéseinek, értékeinek, nyelvezetének s persze, ellenszenvének, félelmeinek, érdekeinek. Kísérletet sem tett arra, hogy ezekre vonatkozóan kérdéseket tegyen fel. Az önkritika csupán maga és pártja politikai gyakorlatára, egyes döntéseire vonatkozik, s nem is érinti az előfeltevéseket, várákozásokat, a politikafelfogást, a jövőképet, a szerepfelfogást, s bizony, a politikai cselekvés egyik meghatározó jelentőségű előfeltételét, a valóságkonstrukciót sem. Mindez súlyos akadályt állított az elé, hogy leírja az „Orbán-rendszert”, s ugyanígy azt a „rendszert” is, amelynek helyébe lépett, s amelyet Magyar Bálint restaurálni szeretne. A probléma tudományos megoldása tehát elmaradt.

De hát más okos emberrel is megtörtént az, hogy a pártosan szemlélte a világot, és ez erősen befolyásolta ítéletét. Tudjuk, Marx pusztulásba rohanó termelési módként írta le a kapitalizmust. Nos, bár sok okos dolgot is mondott a termelés ezen módjáról, s „valóságkonstrukciója” fontos elemévé vált egy hosszú időszakra nemcsak a cselekvő politikának, hanem az elmélkedő tudománynak is, predikciója mindaddig nem igazolódott. Igaz viszont, hogy XIX. századi formájához képest a kapitalizmus alaposan átalakult, amiben bizonyosan volt szerepe a marxizmusnak – akár mint politikai, akár mint tudományos irányzatnak is. Hayek a szolgásgba vezető utat látta a kapitalizmus megmentésére törekvő strukturális reformokban. Az állami beavatkozás terjedelme igazán megnövekedett, formái gazdagodtak, de azt talán már senki sem gondolja, hogy megszűnt a vállalkozás szabadsága, s megérkezünk a szolgásgba, noha versenyszabályok valóban léteznek. De Gaulle-t mindennek, például fasisztának, hazaárulónak elmondták 1958-ban politikai ellenfelei, akik között neves tudósok, írók, moralisták, filozófusok is voltak. Ma már talán senki sem vonja kétségbe, hogy az ötödik köztársaság is demokrácia, s nem is rosszabb minőségű, mint a negyedik volt. Holott a politikai szerkezet – például a végrehajtó és a törvényhozó hatalom viszonya – jelentősen megváltozott.

Magyar Bálint így magyarázza meg a „harmadik Magyar Köztársaság 2010-es összeomlását”:

„a kelet-európai országokban – így Magyarországon is – bár a rendszerváltás során létrejött a nyugati típusú demokrácia mintaszerű politikai intézményrendszere, mégis tovább éltek azonos

keleties stílusú magatartásformák, amelyek mentén újrendeződték az egyéni pozíciók és élethelyzetek. Egy nyugatias politikai berendezkedés küzdött egy keleties vagyon- és tulajdonszerzési mintával, amelyben a választások és kormányváltások nem pusztán az azonos értékrenden belüli kiigazítási eljárások és kormányváltások rutinszerű állomásai voltak – egyébként egy konszenzusos társadalmi modell mentén –, hanem a tulajdon és az új vagyoni pozíciók megszerzéséért folyó harc elkeseredett ütközetei.” (15. old.)

Nyilván az SZDSZ politikai megsemmisülésére utalva, e harc végeredményét így összegzi:

„az autokratikus törekvésekkel szemben fellépő demokratikus erőknek nem volt sem közösségi ethosza, sem korszerű társadalomképe, sem intézményi háttere, és nem maradt cselekvőképes alanya sem.” (23. old.)

Bizonyára másként is, részletezőbben, esetleg több tényező számbavételével is le lehetne írni „az elmúlt két zavaros évtizedet”, de számomra most az a feszültség a fontos, amit Magyar Bálint érzékel a „nyugati típusú demokrácia mintaszerű intézményrendszere” és az egyéni pozíciókat és élethelyzeteket újrendező „keleties stílusú magatartásformák” között. Nos, ha létezett ilyen – vagy valamilyen, netán másként leírható – feszültség a „mintaszerű intézményrendszer” és az „élethelyzeteket újrendező magatartásformák” között, annak valamiféleképpen rendeződnie kell.

Tisztán logikai eljárást követve, három lehetőség képzelhető el. Az egyik a magatartásformák hozzáigazodása, hozzáigazítása az intézményrendszerhez. A másik az intézményrendszer hozzáigazodása, hozzáigazítása a magatartásformákhoz. A harmadik egy olyan kombináció, amelyben az intézményforma és a magatartásformák egyaránt változnak. Bizonyos, többé-kevésbé megfogható határokon belül a variabilitás lehetősége ugyanis mind az intézményrendszerekben, mind a magatartásformákban benne van. Az intézményrendszerekben és a magatartásformákban, ezek kombinációiban megtalálható variánsok – olykor többszöri nekifutás során – a történelem során így keletkeztek. Ha a történelemnek nincs vége, gondolom, így lesz a jövőben is. □